

УДК 781.7(477.81) + 784.4(477.87)

Ганна Пеліна (Київ)

АРЕАЛИ ПОШИРЕННЯ КОЛЯДОК БАЗОВОЇ СТРУКТУРИ 5+5+3 В ІСТОРИЧНИХ МЕЖАХ МАРАМОРОЩИНИ

Проблемна науково-дослідна лабораторія
по вивченню народної музичної творчості (ЛЕК) НМАУ ім. П. Чайковського
Тел.: 050 739 17 13, e-mail: anna_pelina@ukr.net

В статті розглянуто ареали поширення дворядкових колядних типів базової структури 5+5+3 на території колишнього комітату Мараморош. В процесі дослідження зафіксовано нові ритмічні типи дворядкових колядок та виявлено ареали їх поширення.

Ключові слова: дворядкові колядки базової структури 5+5+3, Мараморош, ландшафт, ареалогія

Картосхему див. в Атласі на стор. К4

Серед етномузикологічних праць останніх десятиліть особливого значення набули дослідження локальних середовищ. Ретельне вивчення різноманітних місцевих традицій у перспективі має стати базою для формування цілісного уявлення про культурний простір українського етносу і сприяти нагромадженню матеріалу для вирішення проблем музичної ареалогії. Часто початковим етапом для реалізації цього наукового напрямку стають жанрові та навіть типологічні обмеження матеріалу.

Інтерес науковців викликають передусім території корінного українського етнічного замешкання, які через історичні обставини опинилися у межах різних державних утворень. Детальне обстеження та вивчення таких теренів може значно розширити уявлення про межі побутування української традиційної музики. Перебування культури в штучній ізоляції, з одного боку, мало б сприяти збереженню найбільш архаїчних зразків пісенного фольклору. З іншого ж боку, неминучими будуть і процеси культурної асиміляції [18, с. 68].

До числа «маргінальних» українських земель слід віднести значну частину сіл повіту Марамуреш в Румунії. Ця тепер вже румунська територія разом з частиною Закарпаття (Рахівський, Тячівський та Хустський райони) колись складала єдиний комітат *Мараморош* (утворений у 1385 році) – адміністративну одиницю Угорського королівства. Мараморощина – історико-географічний регіон, розташований в зоні Карпат, в басейні верхньої Тиси. Рельєф терену нерівномірний і складається з високогірного, середньогірного, низькогірного та передгірського ярусів¹. Територія

Мараморощини розділена Тисою на дві частини: «*правий*» та «*лівий*» берег. С. Томашівський у своїй праці «Етнографічна карта Угорської Русі» назвав цей повіт за кількістю слов'янського населення «найбільш руським» з усіх комітатів північно-східної Угорщини [25, с. 190]. За свідченням археологів, разом зі слов'янським населенням на цій території приблизно з IX століття проживало ще й волоське (румунське) населення. Більша частина українських сіл знаходиться на «правому» березі Тиси (зараз це територія України), а села з румунським населенням – на «лівому» березі. Проте, уздовж самої річки українські та румунські села розташовані дещо мозаїчно. Тому після Другої світової війни, коли комітат було поділено між Українською РСР та Румунією, державний кордон було проведено уздовж річки Тиса без урахування етнічного фактору [16, с. 37; 13, с. 1476]. Таким чином, близько тринадцяти населених українцями сіл стали фактично відірваними від більшої частини української етнічної території. Після поділу окремі частини Мараморощини прийнято умовно називати *північна Мараморощина* або «*правий берег*» (відносно течії р. Тиси) – частина, що належить Україні, та *південна Мараморощина* або «*лівий берег*» – територія Румунії.

За останні десятиліття з'явилося чимало досліджень, присвячених соціально-економічним, політичним та етнокультурним процесам у середовищі проживання «розділених Тисою» українців [2; 8; 15; 16]. За спостереженнями етнологів, більшість українського населення цього краю за етнографічними ознаками належить до гуцулів, трохи менший відсоток з них – долиняни [16, с. 38]. Специфіка побутування тради-

¹ *Високогірний* – гірські масиви, висота яких сягає понад 1500 метрів;
середньогірний – масив з висотою понад 1000 метрів;
низькогірний – висота до 300-400 метрів;

передгірський – верхньотисинська угловина пониззя приток Ріки, Тересви, Терєблі в Хустському й Тячівському районах та сігетський округ в Румунії [4, 7, 13, 14].

ційної музики українців цілого повіту Мараморош ще не була висвітлена в науковій літературі. Більш детально було досліджено музичний фольклор української частини Мараморощини, який у своїх етномузикологічних працях розглядали Ф. Колесса та В. Гошовський [11; 5; 6].

Дослідження музичного фольклору північної Мараморощини найґрунтовніше було здійснено В. Гошовським [6]. Вчений не вважав цю територію Закарпатської області цілісною музично-культурною одиницею. Він поділяв її на два музичні діалекти: “марамороський” (охоплює Тячівський та Хустський р-ни) та “гуцульський” (Рахівський р-н). Традиційна музика українців південної частини Мараморощини (територія Румунії) взагалі не висвітлена в науковій літературі, що залишило відкритим питання: чи є румунська частина Мараморощини продовженням якогось з визначених В. Гошовським діалектного утворення, чи формує самостійну одиницю музичного діалекту. Вирішити це питання можна, лише розглянувши традиційну музику Мараморощини у межах історичних кордонів цілої зони: південної та північної її частин.

Автор приступила до цієї теми, вже маючи досвід вивчення пісенності північної частини терену – у 2011 році на кафедрі музичної фольклористики НМАУ ім. П. Чайковського була захищена магістерська робота автора статті, присвячена колядкам та весільним пісням Тячівського району Закарпатської області (частина північної Мараморощини) [22]. Теперішнє дослідження є початковим етапом на шляху до системного вивчення всієї території Мараморощини. Питання цілісності традиції спробуємо розв’язати на прикладі ареального розповсюдження **дворядкових колядок з базовим віршем 5+5+3**. Жанр колядок характеризується найбільшою стабільністю і традиційністю форм у різних і значною мірою віддалених зонах проживання слов’ян (див. [3, с. 5; 5, с. 81]).

Основу джерельної бази дослідження склали записи автора, здійснені у 2006–2013 рр. у Тячівському та Хустському районах Закарпатської області та в десяти українських селах повіту Марамуреш в Румунії; а також доступні матеріали з аудіоархівів² та друкованих збірників [6; 11; 19; 20], які стосуються окресленого терену.

Зробимо спробу співвіднести розповсюдження певних колядкових типів Мараморощини з географічним рельєфом означеної зони. Цей аспект виявився найбільш продуктивним для дослідження цього специфічного середовища. Дедалі більше науковців, які працюють у напрямку ареальних досліджень, зауважують, що важливу роль у членуванні культурного простору певної території відіграє ландшафт³. Етнопсихологи вважають, що нащадки спільних предків, проживаючи в різних природних середовищах, через

необхідність адаптуватися до них стають неподібними між собою вже через кілька поколінь [23]. Тому традиції гірських жителів, які мають спільні етнічні корені з рівнинними мешканцями, набули чимало специфічних і відмінних між собою особливостей⁴.

Велике значення ландшафту у формуванні музичних стилів традиційної музики Закарпаття було відмічене ще В. Гошовським. Вчений спостеріг таку закономірність: у високогірній частині Закарпаття музичні стилі консервуються більшою мірою, ніж у низовинній [6, с. 18]. На території північної Мараморощини В. Гошовський зафіксував лише один вид дворядкових колядок – це тип **Б-1** з віршовою формою (5+5+p3)P(5+5+3). Його побутування в цьому терені має чітку локалізацію: дослідник пише, що він поширений лише у межах марамороського діалекту, а кордони гуцульського діалекту є резистентними (непроникними) для цього типу. Південний рубіж його розповсюдження обмежується річкою Тисою та, відповідно, державним кордоном з Румунією [6, с. 53; 5, с. 96]. Співставивши дані вченого з власними польовими спостереженнями останніх десятиліть, доходимо висновку, що ареал поширення цього типу на Мараморощині значно ширший – він виходить за межі державного кордону України. Експедиційні дослідження показали також, що місцевий колядний репертуар не вичерпується ритмічним типом Б-1 – вдалося зафіксувати **ще три різновиди** колядок з базовим віршем 5+5+3 – див. табл. 1.

Тип **Б-1** з ізометричною силабічною структурою поетичного тексту (5+5+p3)P(5+5+3), ритмічною формою *aab/aab*, мелодичною – *aβy/δeζ*, семантичною – *абр/вгр* або *абр/вгд* [5, с. 108] був зафіксований В. Гошовським у межах української Мараморощини:

1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 2 2 †
Ой, гори-гори / в шовковій траві / дай Боже //
У туй травици / Сята-Пречиста / дай Боже //

Ой, рано-рано / куроньки піли / зелене //
Зелене вино / красная ваша й / дівонька //

(нотація 1)

Різновидом цього типу є приклади з переритмізацією 5-складника у передостанній силабогрупі строфи, яка відособлює його від попередньої та сприяє злитості з останньою, шостою (нот. 2):

1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 2 1 †
Йа в саду, в саду / йа в винограду / зелене //
 1 1 1 1 2 | 1 1 1 2 1 | 1 2 1 †
Зелене вино / в неділю рано / саджене //

Тип Б-1 зафіксований уздовж річки Тиса (сс. Вел. Бичків, Тересва, Велятин, Теремля на правому березі та сс. Кричунів та Ремети на лівому березі) у низькогірній частині Мараморощини, а його різновид з переритмізацією у останньому 5-складнику – у середньогірній зоні (сс. Ганичі, Солоний та Руська Мокра) – див. **карту К4в**.

² Використано записи спільної експедиції В. Щурова та Т. Мельника 1989 року (з архіву ЛЕК НМАУ ім. П. Чайковського) та архів І. Панькевича, виданий М. Мушиною на аудіодиску до збірника “Голоси предків” [19].

³ З сучасних етномузикологів проблеми співвідношення етномузичних ареалів та природного ландшафту місцевості розпрацьовують Л. Белогурова [1], М. Скаженник [24] та ін.

⁴ І навпаки, подібність географічних чинників та господарського устрою може об’єднати в одну культурну спільноту різноетнічні групи населення. Прикладом є феномен так званого «карпатського циклу» [10].

Крім того, нами був віднайдений дворядковий тип колядок без рефрену з місцевою назвою «*вінчіваня*». На Мараморощині *вінчіваня* або *вінчування* має як мінімум три значення:

1) словесна величальна формула, виконувана після співу колядок;

2) кінцева величальна формула, що співається як заключна частина колядок на той самий наспів, з використанням рефренів;

3) окремий пісенний новорічний жанр з особливою редукованою структурою: віршем (5+5)+(5+5+3) семантичної форми *аб/вгд*, ритмічною формою *аа/ааб*, мелодичною – *аβ/γδε*. Під питанням залишається функція завершального трискладовика. У деяких прикладах трискладові групи – *вінчуєм, на землі, желаєм, Новий гід, дай Боже* – повторювалися в кількох строфах колядок, наближаючись до функції рефрену. Та у переважній більшості зразків останній трискладовик не повторювався, а органічно вливався у зміст поетичного рядка. Таким чином, описана структура являє собою ніби проміжний тип між рефренним та безрефренним різновидами, а трискладова група сприймається як своєрідний атавізм рефрену.

1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 ||
 Та завіяли / буйні вітрове //
 1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 3 2 ||
 та навіяли / сему дворове / Новий рік // (нот. 3)

Пісні типу новорічного *вінчіваня* охоплюють басейн річки Біла Тиса на правому березі та басейн річок Рускова та Вишеу на лівому березі Тиси, отже локалізуються у найвищокогірніших зонах Мараморошу. Таким чином, незважаючи на тезу Гошовського про відсутність дворядкових колядок типу Б-1 у межах «гуцульського музичного діалекту», саме на території Гуцульщини нами був зафіксований не описаний раніше тип дворядкових колядок під назвою *вінчіваня* (див. карту К4в.).

Цікавим є гетероритмічний колядковий тип **Б-2** (5+5+P3)(5+5+5+p3) розширеної композиції: з ритмічною формою *ааб/ааас*, мелодичною – *аβ/γδєζ*, семантичною – *абв/в'где*.

1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 2 1 ||
 Від свого дому / все'д веселому / Біг тебе //
 1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 1 1 1 2 | 1 2 3 ||
 Біг тебе кличе / господаречку / на бесідочку / до себе //
 (нот. 4)

Цей стародавній і, схоже, не дуже (за даними В. Гошовського) поширений тип, який він виокремив у самостійну групу Б-2, у матеріалах з Закарпаття трапляється лише один раз – у збірнику [20]. Схоже, що сьогодні на Мараморощині існування цього колядкового типу добігає кінця. Можливо, він замандрував

сюди з сусідньої території – Міжгірщини, де такий тип колядок і був зафіксований В. Гошовським [6, с. 144–145]⁵.

Цікавою закономірністю поширення на Мараморощині колядкових форм групи Б та *вінчіваня* стало те, що вони чітко локалізуються відповідно до вищезазначених висотних гірських смуг терену. Тип Б-1 співвідноситься з низькогірною та низовинною зонами; варіант Б-1 з переритмізацією та тип Б-2 (розширений) – з середньогірною, а тип «*вінчіваня*» співвідноситься з високогірною територією. Крім того, типи Б-1 та *вінчіваня* ареалогічно є взаємовиключними – вони не перетинаються у просторі, тож, скоріше за все, є елементами зовсім різних мелоареальних утворень.

Ареали поширення розглянутих колядкових форм збігаються і з даними діалектології. Відомий дослідник карпатських говорів І. Панькевич поділяв територію Мараморошу (у межах південної і північної частин) на «гуцульський» високогірний діалект – з ним співвідноситься ареал *вінчіваня*, та «долішньо-мармароський», або долининний говір – він співпадає з поширенням колядок типу Б-1 [21, с. 347].

Отже, встановлено, що на прикладі колядкових мелоформ, утворених на базі вірша 5+5+3 високогірна частина румунської Мараморощини (басейни річок Вишеу та Рускова) виявляє спільність з «гуцульським музичним діалектом» та є продовженням гуцульської етнографічної території на лівому березі Тиси, а долинна частина (околиці Сігета) продовжує те мелоареальне утворення, яке В. Гошовський визначає як «мармароський музичний діалект». При цьому з'ясувалося, що «мармароський діалект» у тлумаченні Гошовського покриває лише частину території історичної Мараморощини, до складу якої насправді входить і високогірна, гуцульська земля на обох берегах Тиси. Саме тому музично-діалектологічне визначення Гошовського, що сформувалося на матеріалах виключно «радянської» частини Закарпаття, слід сприймати як певною мірою умовне. До такого висновку ми дійшли, розглядаючи в цілісності українську та румунську частини історико-етнічного краю Мараморощина.

Подальший аналіз інших жанрів і типів етнічної музики цієї території мусить доповнити і деталізувати специфіку її музичної діалектології.

⁵ Цьому різновидові спеціальну увагу приділив Климент Квітка – див. *Песни украинских зимних обрядовых празднеств // Квитка Климент. Избранные труды: В 2 т. / Сост. и коммент. В.Л. Гошовского. – Т. 1. – Москва : Советский композитор, 1971. – С. 129–132. – Ред.*

Література

1. Белогурова Л. Принципы организации смоленского этномызыкального ландшафта/ Л. Белогурова // Мир традиционной музыкальной культуры : Сб. трудов. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – Вып. 174. – С. 176–205.
2. Вегеш М., Горват Л. Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918–1944)/ М.М. Вегеш, Л.В. Горват. – Ужгород : УждУ, 1997. – 60 с.
3. Виноградова Л. Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования/Л. Виноградова. – Москва: Наука, 1982. – С. 5.
4. Гірські вершини України. Карпати. – Режим доступу: <http://mountain.land.kiev.ua/1>.

5. Гошовський В. Типы украинских колядок и их структурно-ритмические разновидности у славян / В. Гошовський // У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению. – Москва: Советский композитор, 1971. – С. 81-139.
6. Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / В. Гошовський. – Львів, 2003. – 446 с. : нот.
7. Жуковський А. Мармарощина / В. Жуковський // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – с. 1475–1476.
8. Зан Михайло. Проблеми етнічної, мовної та конфесійної ідентичності українців повітів Марамуреш та Сату-Маре (Румунія) / М. Зан // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Етнокультурні фактори національної ідентифікації населення українського порубіжжя”. – Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2007. – С. 16–17.
9. Коваль Василь. Генеза локальної типологічно гетерогенної народновокальної традиції (на матеріалах обрядових наспівів із околиць на північний захід від Горган) : дис. ... канд. мист. / Наук. кер. Б. Луканюк. – Львів, 2006. – 189 с.+Додатки
10. Колесса Ф. Карпатський цикл народніх пісень (спільних українцям, словакам, чехам і полякам) / Ф. Колесса // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство, – Львів, 2011. – Вип. 10. – С. 286–302.
11. Колесса Ф. Музикознавчі праці / Ф. Колеса // Старинні мелодії українських обрядових пісень (весільних і колядок) на Закарпатті. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 368-397.
12. Коропниченко Г. Перехідна зона як об'єкт мелогеографії. За матеріалами весільних наспівів межиріччя Тетерева та Ірпеня / Г. Коропниченко // Проблеми етномузикології. – Київ, 1998. – С. 137–165.
13. Кубійович В. Мармароська котловина / В. Кубійович // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1475.
14. Кубійович В. Мармаросько-Буковинська верховина / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Львів: НТШ, 1994. – Т. 4. – С. 1475–1476.
15. Куреляк В. Українська діаспора Мараморощини (етногеографічне дослідження). – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, – Львів, 1999.
16. Леньо П. Етнокультурні процеси в середовищі українців Мараморощини / П. Леньо // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2010. – №3. – С. 36–47.
17. Мараморощина // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К-О. – 2011. – С. 81–82.
18. Мацієвський І. До вивчення народної музики маргінальних українських територій / І. Мацієвський // П'ята конференція дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель : Матеріали / Ред.-упоряд. Б. Луканюк. – Львів, 1994. – С. 68–69.
19. Мушинка М. Голоси предків / М. Мушинка. – Пряшів, 2002. – 256 с. : нот.
20. Народні пісні подкарпатських русинів. [Зобрали: Д. Задор, Ю. Кость, П. Милославський] [факс. вид.] – Ужгород : Карпати, 1992. – Ч. 1. – 112 с.: нот.
21. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Звучання і морфологія. – Praha, 1938. – 549 с.
22. Пеліна Г. Весільні обрядові пісні та колядки у локальній традиції Мараморощини : Магіст. робота / Наук. кер. О. Мурзіна. – Київ : 2011. – 130 с. (дод.: ноти, тексти, карта).
23. Роль ландшафту в житті етносу: Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – Київ, 1999. – С.155–158
24. Скаженник Маргарита. Етномузичний ландшафт басейну Уборті (за обрядами та піснями календарного циклу) : дис. ... канд. мист. (17.00.03) / Маргарита Скаженник ; наук. кер. І. В. Клименко. – Київ, 2011. – 180 с.+Додатки: 230 с.: 232 нотації, 32 карти.
25. Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Русі // «Сборник по славяноведению». – СПб, 1910. – III. – С. 178–269.

Анна Пеліна (Київ)

АРЕАЛЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ КОЛЯДОК БАЗОВОЙ СТРУКТУРЫ 5+5+3 В ИСТОРИЧЕСКИХ ГРАНИЦАХ МАРАМОРОЩИНЫ

В статье рассматриваются ареалы бытования двустрочных колядок на территории бывшего комитата Мараморош. В процессе изучения выявлены новые ритмические типы двустрочных колядок, а также ареалы их распространения

Ключевые слова: двустрочные колядки с базовой структурой 5+5+3, Мараморош, ландшафт, ареалогия

Hanna Pelina (Kyiv)

DISTRIBUTION OF THE CAROL SONGS WITH BASIC STRUCTURE 5+5+3 IN HISTORICAL AREAS OF MARAMOROSH

In the article discusses of two-line type of Christmas Carols in the former comitat Maramorosh. The study recorded a new rhythmic types of two-line Christmas Carols and identified areas of their distribution.

Key words: two-line type of Christmas Carols, Maramorosh, landscape, areas

Таблиця 1. Різновиди колядок з віршем 5+5+3 на Мараморощині

Силабіка	Вірш	Ритм	Меліка	
55 553	аб вгд	aa aab	αβ γδε	11112 11112 11112 11112 132
553 553	абр вгр	aab aab	αβγ δεζ	11112 11112 121 11112 11112 121
553 553	абр вгд	aab acb	αβγ δεζ	11112 11112 121 11112 11121 121
553 553	абр вгд	aab aab	αβγ δεζ	11112 11112 122 11112 11112 122
553 5553	абв в'где	aab aaab	αβγ δεε ¹ ζ	11112 11112 121 11112 11112 11112 123

Нотні приклади

1.

с. Великий Бичків Рахівського р-ну Закарпатської обл.
Запис І. Панькевича 1935 р. від Василя Йосипчука [19, с. 78]

♩ ≈ 200

Ой ра - но, ра - но — ку - ронь - ки пі - ли зе - ле - не —
зе - ле - не ви - но крас - на - я й ва - ша ді - вонь - ка

2.

с. Ганичі Тячівського р-ну Закарпатської обл.
Зап. Г. Пеліної 2006 р. від Кулеби Г., 1934 р.н. та Фіцай М., 1965 р.н.

♩ = 140

Одна Всі

Й а в са - ду в са - ду, й а в ви - но - гра - ду, зе - ле - не,
зе - ле - не ви - но, в не - ді - лю ра - но, сад - же - не.

3.

с. Вишівська Долина, повіт Марамуреш, Румунія
Зап. Г. Пеліної 2013 р. від Коренюка Д., 1951 р.н. Годенчуків Йосипа, 1960 р.н. та Анни, 1962 р.н.

♩ = 144

Ой, по - ві - я - ли, буй - ні - віт - ро - ве,
на - ше - му газ - ді се - му дво - ро - ве сей но - ці.

4.

с. Новоселиця Закарпатської обл. Зап. П. Милославського [20, с. 37]

Від сво-му до-му все д'ве-се ло-му Бігь те-бе,
Бігь те-бе кли-че, гос-по-да-реч-ку на-бе-сі-доч-ку до се - бе.